

Vägvisaren

Vägvisaren är en spännande äventyrsfilm som utspelar sig bland samerna i Finnmarken i Nordnorge någon gång på 1000-talet. Filmens tydliga berättarspråk öppnar både för en analys i dramaturgi och en diskussion om moralfrågor. *Vägvisaren* är också en tacksam ingång för en närmare studie av den samiska kulturen.

Rekommenderad för åk 9, gymnasiet

En filmhandledning av
CLAS ÖSTERHOLM

Filmens handling

Finnmarken på 1000-talet. Till bilder av ett snöklätt fjällandskap hörs en berättarröst: "Jag kom för att säga dej att jag nu har sett rentjuren tre gånger. Första gången var jag i din ålder. Andra gången i mina bästa mannaår. Och i dag såg jag den för tredje gången." Den som talar är en näjd, en samisk schaman.

En textskylt förklarar: "Denna sägen har gått i arv från släktled till släktled i nära 1000 år."

Den 16-årige sameynglingen Aigin blir en dag vittne till hur en grupp män brutalt dödar hans föräldrar och lillasyster. Männen är så kallade tjuder, ett kringvandrande rövarfolk som plundrar och dödar alla som kommer i deras väg. Aigin som håller sig gömd blir upptäckt av männen, och de tar upp jakten på honom. Under flykten såras Aigin av en pil men lyckas fly till ett sameläger i närheten. Aigins ankomst skapar en konflikt ibland samerna i lägret. Några män anklagar honom för att utsätta dem för livsfara då hans spår kan leda tjuderna till samhället. Andra förstår att han inte hade något val. Samerna flyr till kusten men Aigin vägrar att följa med. Han vill inte fly, han vill kämpa mot tjuderna och hämnas, och stannar därför ensam kvar. Under natten får Aigin besök av näjden Raste som försöker förklara för Aigin att det är fel att hämnas. Raste säger att Aigin förevigt är bunden vid en gemenskap. Glömmer Aigin detta blir han själv en tjud. Det inledande dialogen av näj-

Mikkel Gaup i rollen som Aigin, samepojken som blir hjälte och sedan samernas näjd.

den, om att han sett rentjuren för tredje gången, upprepas nu. Aigin blir förvirrad och plötsligt är Raste försvunnen, som uppslukad av jorden.

På morgonen återvänder tre av samerna för att tillsammans med Aigin ta upp kampen mot tjuderna. Tjuderna anländer och en blodig uppgörelse utspelar sig där de tre männen dödas. Aigin har gömt sig i en kåta och ser hela händelseförloppet. Raste dyker upp igen. Han ger Aigin sin trolltrumma och ber honom fly till kusten medan han själv ska dra till sig tjudernas uppmärksamhet. Tjuderna övermannar och misshandlar Raste och försöker få honom att avslöja var samerna befinner sig. Om han inte blir deras vägvisare skär de av honom handen. För att rädda Raste kommer Aigin framrusande från sitt gömställe. Han erbjuder sig att bli deras vägvisare om de skonar Raste. Tjuderna går med på förslaget men när de börjat sin vandring dödar en av tjuderna Raste bakom ryggen på Aigin.

Aigin lotsar tjuderna över en farlig bergskam och uppifrån berget ser de snart samebyn dit samerna anlant. Aigin upptäcker att en av tjudern har ett halsband som tillhört Raste och han inser att tjuderna inte skonat Raste. En av samerna upptäcker tjuderna, ledda av Aigin, och antar därför att han är en förrädare. Aigins uppdrag är nu slutfört och tjuderna

tänker döda honom men han lyckas övertala dem att han är den ende som vet vägen nedför berget. I tätan för tjuderna lurar Aigin ut dem på en farlig väg längs en brant klippavsatts och när han försöker fly rasar alla ned längs en bergssida. Efter mycket tumult går plötsligt en lavin. Samerna ser detta på avstånd och inser då att Aigin inte alls var en förrädare, utan en hjälte som offrade sitt liv för deras skull. Men Aigin överlever lavinen och innan han kommer fram till samesamhället ser han den magiska rentjuren som Raste tidigare talat om.

Aigin anländer till samhället där man håller en hyllningsceremoni för honom. Han säger att tjuderna inte kommer att hota dem något mer, och överlämnar Rastes trolltrumma till en kvinna och säger: "Vi har ingen vägvisare längre." Kvinnan tar trumman och säger: "Vi kommer alltid att ha en vägvisare", samtidigt som hon lämnar tillbaka trumman till Aigin.

Fakta om filmen

Filmen *Vägvisaren* bygger på den samiska sägnen, "Vägvisaren och facklan", som muntligt förts vidare från släktled till släktled i nära 1.000 år. Regissören Nils Gaup, själv same, fick den berättad av sin farfar under sin uppväxt. Sägner om hur samerna med list övervinner de ondskefulla tjuderna finns i ett flertal andra lik-

nande varianter. Ett exempel:

”Lapparna hade rådslagit om hur de skulle dräpa tjuderna på fjällen Rekkerkaise. De andra lapparna hade gjort eldar under Rekkerbranten. Andra lappar ledsagade tjuderhopen till Rekkerkaise. Det var höst och mörkt, och när de kommit upp på fjället sade lapparna: det är en lappkåta under fjället, ränn utför så att ni träffar lapparna. En tjud rände utför och försvann. Ledsagarna: Ränn allihop! Nu gästar den mannen i lappkåtan. Tjuderna rände alla utför branten och slogo ihjäl sig.”

Ur ”Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet” av Sigrid Drake från 1918 (Faksimilutgåva utgiven av Två förläggare bokförlag, 1979).

Vägvisaren var den första spelfilmen som helt producerats av samer och där dialogen är på samiska. Filmen är inspelad i Finnmarksvidda, längst upp i Nordnorge. Samerna i filmen spelas av samer, en del amatörer som aldrig tidigare stått framför en kamera, andra kom från den samiska teatern i Kautokeino. Tjuderna spelas däremot av professionella skådespelare.

Tjuderna i filmen talar ett för filmen nykonstruerat språk som mest tycks bestå av enstaviga läten och grymtningar. Anledningen till detta var att ingen egentligen vet vilket språk dessa tjuder talade.

När *Vägvisaren* skulle ha svensk premiär sattes en åldersgräns på 15 år men efter att distributören överklagat beslutet sänktes åldersgränsen till 11 år.

Vägvisaren var nominerad till en Oscar för bästa utländska film 1988.

Kampen mellan gott och ont

Filmens intrig följer troget den klassiska folk- och hjältesagans dramatiska berättande – med rötter bakåt till Homeros och med tydliga referenser till isländska sagor och modernare berättelser såsom amerikanska västernfilmer, japanska samurajfilmer och Stjärnornas krig. Det handlar om kampen mellan det goda och det onda, där en ensam hjälte osjälviskt tar upp kampen för att hämnas ondskan i en Davids kamp mot Goliat. Men när historien är färdigberättad har det osannolika inträffat att den lille och fysiskt svage med list och stort hjärta segrat över det tillsynes oöverkomliga. Ondskan är förintad, ordningen är återställd och huvudpersonen, i detta fall Aigin – som under resans gång anklagats som förrädare av de sina – har fått återupprättelse

och förvandlats till hjälte.

När samerna i filmen beslutar sig för att fly undan tjuderna vill Aigin ta upp kampen och kämpa. Trots att samerna försöker tvinga honom att följa med, är han fast besluten att stanna. Valet mellan att fly eller hämnas de som mördade hans familj tycks för Aigin vara självklart – hämnden har blivit en personlig förpliktelse. Enda sättet att besegra ondskan är att kämpa mot den, även om det måste göras med våld.

När samerna väl begett sig till kusten och Aigin själv är kvar i lägret får han besök i kåtan av nåjden Raste som försöker tala Aigin tillrätta. Raste säger: ”Nu är ditt sinne försmörkat. Men kom ihåg: Alla är vi bara delar av den oändliga gemenskapen. Tjuderna har glömt det, men du får inte göra det.” Men Aigin ser inte att han är en del av något nu när hans familj är mördad: ”Jag är ensam”. Raste svarar: ”Det kan kännas så. Men du är också knuten till gemenskapen med olösliga band.” Men Aigin förstår inte, han ser inga band. Raste täpper då till Aigins mun och näsa så att han inte kan andas, och säger: ”Fast du inte ser luften är du evigt bunden vid den. På samma vis är allting sammanbundet med eviga band. Nej min son. Du kan inte slita dej lös från gemenskapen. Du kan glömma att du är bunden vid den. Men då blir du en tjud – en vilsegången man, på väg mot sin egen undergång.”

★ Vem är Aigin – beskriv honom? Vilka attribut och kunskaper besitter han som gör honom till hjälte och jämför honom med tjuderna? Hur utvecklas Aigin som person under dramat?

★ Diskutera Aigins beslut att stanna kvar för att hämnas. Vad driver Aigin? Väljer han rätt? Vad berättigar en hämnd?

★ Diskutera vad Raste säger till Aigin – vad är det för gemenskap han syftar på? Diskutera individ kontra samhälle, vårt ansvar visavi våra kamrater, släktingar och samhälle etc.

Frälsartemat – offret

”Jag kom för att säga dej att jag nu har sett rentjuren tre gånger. Första gången var jag i din ålder. Andra gången i mina bästa mannaår. Och i dag såg jag den för tredje gången.” Två gånger i filmen återkommer Rastes berättelse att han sett rentjuren. Först som prolog och sedan i kåtan. Det förklaras aldrig vad

uppenbarelsen betyder men enligt samisk tradition fick den person som skulle få det ansvarsfulla uppdraget att bli nåjd redan i unga år känna en kallelse. När han accepterat sin roll som nåjd fick han kontakt med den andliga världen och såg då rentjuren som skulle kämpa för honom när faran hotade. Om han skulle få lyckan att leva i frid skulle han återse tjuren vid två tillfällen: när han stod på höjden av sin kraft och när han skulle dö. Rentjuren och nåjden var bundna vid varandra – när tjuren dog måste också nåjden dö. Rastes syn av rentjuren – som skrämmd tycks försvinna – är alltså ett tecken på att hans tid är räknad och han kan därför offra sitt liv för Aigin som i filmens slutscen ska visa sig bli hans efterföljare.

Om man så vill kan man även i filmens slutscener se paralleller till det kristna frälsardramat. Aigin offerar sig själv för att rädda sitt folk som förläts att tro att han dör offerdöden i lavinen. Men han överlever/återuppstår, ser den vackra vita rentjuren som ett tecken på att han kommit i kontakt med de högre makterna, och återvänder till samernas by för att bli deras andliga vägvisare.

★ Raste offerar sitt liv för Aigins skull, och Aigin i sin tur sätter sitt liv på spel för att rädda sitt folk. Diskutera vad vi egentligen är beredda att offra oss för? Finns det situationer där det någon gång skulle vara värt att offra sitt liv?

Filmens form

Vägvisaren är till form och innehåll mycket tydligt berättad. I stället för att psykologisera historien om kampen mellan det onda och det goda renodlar och stiliserar regissören filmens berättarkomponenter. Ett tydligt exempel på detta är på vilket sätt ondskan respektive godheten skildras och hur de kontrasteras mot varandra.

För att accentuera tjudernas främlingskap och så att säga visualisera deras ondska är de klädda i svarta, ”hårda” kläder som står i bjärt kontrast till det vita mjuka snölandskapet, och i stället för att glida fram på skidor plumsar de otympligt fram i den djupa snön, vilket ger intrycket av att de inte är anpassade till landskapet – de har ingenting där att göra. De introduceras i berättelsen genom närbilder på detaljer istället för i helbild; svartklädda ben, ondskefulla blickar i delvis maskerade ansikten och armborst dekorerade med vargkäftar – effektiva mordvapen som ställs mot samernas pilbågar

anpassade för jakt på småvilt. Att arbeta med närbilder på detaljer och på så sätt låta åskådaren vara ovetande om helheten skapar en mystifiering. Åskådaren blir till medskapare och fantasin aktiveras.

Tjuderna talar också ett främmande obegripligt språk som mest låter som enstaviga läten. För att betona vår identifikation med samernas skräck och maktlöshet är tjudernas dialog i filmen inte översatt. Tjuderna är i stort sett avklädda alla mänskliga drag – de påminner mer om rovgiriga djur. Tjuderna närvaro ackompanjerar ofta av ett hotfullt mulle på ljudbandet, och deras ankomst förebådas av en flygande svart korp.

Mot dessa mörka ondskefulla män ställs samerna som går klädda i ljusa pälskläder vilket ger ett mjukt och varmt intryck. De är väl anpassade till det extrema klimatet med kyla och snö. I samesamhället springer barnen omkring och leker bland männen och kvinnorna. De skämtar gärna och utsätter varandra för practical jokes, t ex introduceras vi i samebyn i en scen där en man, till stor munterhet för de andra, luras till att under en skidfärd gränsla ett träd. Det råder harmoni i samesamhället. Genom scenen med björnjakten och riterna kring denna förstår vi också att samerna är ett naturfolk som respekterar och lever i harmoni med naturen.

Vägvisaren innehåller några ganska skrämmande och våldsamma sekvenser. Men med hjälp av berättartekniska grepp blir våldet aldrig spekulativt utan sätts alltid i relation till ett sammanhang. Ett tydligt exempel är när Aigin bevittnar hur tjuderna misshandlar Raste. I närbild ser vi smärtan avspeglas i Aigins öga. Kameran zoomar sakta in hans slutna öga och för varje slag som utdelas mot Raste – vilket pågår utanför bild – kniper han ögonen allt hårdare. Till slut tar tjudern fram en kniv och när han börjar skära i Rastes hand blir det till och med för mycket för några av tjuderna som inte längre kan se på. Aigins öga är nu vidöppet och lyser av skräck och han kan inte längre vara tyst, utan skriker STOP!!!!
★ Diskutera hur spänning och dramatiska effekter skapas i *Vägvisaren*? Hur används exempelvis närbild, ljud, subjektiv kamera etc. och vad har de för funktion? Diskutera också genrekonventioner/klichéer och symbolism. Känner man igen historien från andra filmer man sett, böcker man läst?

★ Diskutera våldet i filmen, hur det skildras och jämför med annat filmvåld.

Samerna och deras kultur

Samerna är ett folk som idag är uppdelat i nationalstaterna Sverige, Norge, Finland och Ryssland i ett område av samerna kallat Sápmi som omfattar de nordliga fjäll- och skogsområdena och ishavskusten. Dessa länders gränser är dragna utan hänsyn till samernas bosättningar, och i den samiska kulturen är gränserna onaturliga då gemensamma kulturella drag och släktband ofta går på tvärs över dem. I Sápmi räknar man med att det bor ca 85.000 samer varav 20.000 på det svenska området. Vår bild av samerna som ett enbart renskötande folk är skevt. I själva verket är det endast ungefär 2.500 samer i Sverige som bedriver renskötsel. Övriga 17.000 är yrkesarbetande inom en mängd olika områden.

Samernas förfäder går att spåra 10.000 år tillbaka. Under stenåldern grundades fornsamernas kultur på jakt och fiske. Vildrensjakten blev grundstommen i jägarsamhällets ekonomi. Befolkningsökning och beskattningar på matvaror medförde att samerna under 1600-talet blev tvingade att utvidga skötseln av tamren för att klara försörjningen – och jägarsamhället upplöstes alltmer.

Ett folk utan egentlig nationalstat blir ett lätt offer för förtryck i olika former – samerna inget undantag. Och Sveriges behandling av samerna under historien fram till våra dagar är en sorglig historia präglad av kolonialism och missionärer som nitiskt försökte utrota samernas hedniska tro. Samerna har under modern tid trots allt lyckats bevara en levande samisk kultur och samtidigt lyckats anpassa sig till den nya tidens teknologi och industrialisering. Sedan mitten av 1900-talet har det samepolitiska arbetet varit inriktat på att bygga upp ett fungerande samiskt samhälle med egna institutioner och organisationer, såsom sameskolor, radio- och TV-kanaler, barnomsorg etc. Under FN:s urbefolkningsår 1993 inrättades ett samiskt folkvalt organ, Sametinget, vars uppgift är att verka för en levande samisk kultur och föreslå främjande åtgärder för samisk kultur och gärningar.

Vägvisaren utspelar sig någon gång på tusentalet. Det var tiden före den kristna missionen då samernas religion byggde på ett flertal gudar som på olika sätt styrde naturens

krafter. Detta avspeglas i filmen där traditionella riter och symboler har stor betydelse. Exempelvis spelar nåjden Raste och hans trolltrumma en betydande roll. Likaså utspelar sig en björnjakt som är fylld av ritualer. Nedan kommer en kort förklaring av dessa fenomen.

Nåjd: En nåjd var medicinman, präst, profet, mystiker och diktare i en och samma person – en samisk schaman. Nåjdens förmåga grundade sig på dualismen mellan den materiella och den andliga världen. När människans själ kan befria sig från kroppen, såsom i dödsögonblicket, har den tillträde till den högsta verkligheten, kunskapens och maktens källa. Nåjden hade förmåga att uppnå detta tillstånd under livstiden genom trans, och kunde därför fungera som förmedlare mellan de vanliga människorna och andarna. Till sin hjälp för att uppnå trans använde sig nåjden av trolltrumma och jojk.

Trolltrumma: Till sin hjälp att komma i kontakt med de hjälpande andarna använde sig nåjden av en trolltrumma, på vars skinn det var målat symboler. Genom att trumma på trumman fick man en liten visare som lades på trummskinnet, en "arpa" – en bit renhorn eller som i filmen en ring – att tala om framtidsutsikterna som tolkades av nåjden.

Jojk: Jojk är ett sångsätt där ord och melodi är lika viktiga. Den är improviserad och kan uttrycka minnen av sorg, hat och kärlek, och den var också ett hjälpmedel för nåjden att uppgå i extas. I och med kristendomen fördömdes samernas tro som kallades trolldom och avgudadyrkan, jojken var enligt kyrkan djävulens sång och var förbjuden långt in på 1900-talet. Exempel på jojk hörs bl a under filmens förtexter eller när Raste sett den vita rentjuren.

Björnjaktens ritualer: Samerna betraktade björnen som helig, som tillhörig det gudomliga och djuret var därför föremål för ritualiserade föreskrifter. Jägarens attityd till björnen var präglad av respekt för en likvärdig varelse, då den ansågs ha en själ som gjorde den till ett levande, tänkande och kännande väsen – samtidigt som den ansågs besitta övernaturliga krafter. Exempelvis lär björnens ben ha begravts ceremoniellt där man försäkrade sig om att björnens själ skulle återvända till de sina. Möjligen innebar denna ceremoni även en önskan om försoning med björnsläktet, så att ingen hämnd för dödandet skulle drabba människan.

Helgi Skúlason som tjuden med ärret, en klassisk bild av ondskan ur "Vägvisaren".

Döden ansågs vara ett störande inslag i harmonin mellan djur och människa, men med riterna återställs ordningen.

Jägarna i filmen pratar om att de "ringat in Darffot" och att han därför inte får nämnas vid sitt rätta namn. När barnen frågar vem Darffot är får de inget svar. Orsaken till detta lär vara att björnen tänktes vara allvetande och allhörande och förstå människornas språk. Dessa omskrivningar användes främst under jakten.

När jägarna i filmen återvänder från jakten sker en ceremoni där kvinnorna sprutar en röd vätska – tuggad almbark – i ansiktet på dem. Denna rit kan betraktas som en avvärijande handling för att björnens hämnd inte ska drabba dem. Alen var det träd som sattes i samband med jaktens gud.

Den man som dödat björnen får i filmen inte heller återvända till byn förrän efter tre dagar. En kvinna i filmen berättar: "Den som dödar Darffot får en kraft som är farlig för andra. Om du ser honom rakt i ögonen bränner kraften sönder dina ögon." Därför kan man bara se på honom genom en ring som "hejdar dödens kraft – och släpper igenom livet." Enligt den samiska traditionen var det i synnerhet kvinnan som var speciellt utsatt för dessa farliga krafter.

Mer att läsa

Lättöverskådlig information om samisk historia och kultur i bokform går exempelvis att finna i antologin "Samerna – ett folk i fyra länder" red. Lars Svonni (Bokförlaget Prisma, 1976), "Samerna" av Christian Mériot (Alhambra Förlag AB, 1994) och "Blad ur samernas historia" av Kajsa Larsen (Carlsson Bokförlag, 1994).

För den som vill fördjupa sig i samernas björnjakt och dess riter finns att läsa "Kort berättelse, om lapparnas björna-fänge, samt Deras der wid brukade widskeppelser" av Pehr Fjellström från 1755. Faksimilutgåva utgiven 1981 av Två Förläggare Bokförlag.

För den som söker information om samerna, deras historia, kultur och liv idag kan rekommenderas ett antal hemsidor på Internet:

Sametinget: www.sametinget.se
Telefon 0980-780 30.

Samernas Riksförbund:
www.sapmi.se Telefon: 090-14 11 80.
Riksorganisation för samebyar och sameföreningar i Sverige.

Samefolket: www.samefolket.se
Telefon: 063-57 25 80. Månadstidning om och för samer och samekultur.

Samisk bibliotekskonsulent:
www.sb.sametinget.se Telefon: 0971-558 90. Information om litteratur på samiska och om samer.

PRODUKTIONSUPPGIFTER

Manus & Regi: Nils Gaup

Foto: Erling Thurmann-Andersen

Klippning: Niels Pagh Andersen

Ljud: Sturla Einarson

Musik: Nils-Aslak Valkeapää,
Marius Müller, Kjetil
Bjerkestrand

I ROLLERNA:

Aigin – Mikkel Gaup

Tjudernas hövding – Svein
Scharffenberg

Tjuden med ärret – Helgi
Skúlason

Siida-Isit – Nils-Aslak Valkeapää

Raste, nåjden – Nils Utsi

Sahve – Sara Marit Gaup

TEKNISKA UPPGIFTER:

Speltid: 96 minuter

Format: Cinemascope

Ljud: Dolby Stereo

Censur: Från 11 år

Svensk premiär: 19 augusti 1988

DISTRIBUTION:

Svenska Filminstitutet, Box 27
126, 102 52 Stockholm Tel. 08-
665 11 00, fax 08-661 18 20

zoom